

**YUSUF XOS HOJIB ASARLARIDA O‘Z VA O‘ZLASHMA QATLAM: TIL
VA ADABIY USLUB**

Gulmuratova Iroda Salamatovna

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

lingvistika:o‘zbek tili 1-kurs magistranti

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada Yusuf Xos Hojibning asarlarida qo‘llanilgan o‘z va o‘zlashma qatlamlarning tahlili yoritiladi. Tilshunoslik va adabiy uslub nuqtai nazaridan asardagi arabcha, forsha va turkiy so‘zlar qiyosiy o‘rganiladi. Tadqiqot davomida muallifning til me‘yorlari, o‘zlashgan so‘zlarning mazmuniy yuklama va stilistik xususiyatlari aniqlanadi. Bu maqola o‘rta asr turkiy til taraqqiyoti va madaniy aloqalarni o‘rganishda yangi yondashuvlarni taklif etadi.*

***Kalit so‘zlar:** Yusuf Xos Hojib, “Qutadg‘u bilig”, o‘z qatlam, o‘zlashma qatlam, turkiy til, arabcha so‘zlar, forsha so‘zlar, adabiy uslub, leksikologiya, semantika, til taraqqiyoti, madaniy aloqalar.*

**YUSUF KHASS HAJIB'S WORKS: NATIVE AND BORROWED LAYERS
IN LANGUAGE AND LITERARY STYLE**

***Abstract:** This article examines the analysis of native and borrowed linguistic layers in the works of Yusuf Khass Hajib. From the perspective of linguistics and literary style, the study focuses on the comparative analysis of Arabic, Persian, and Turkic words used in his works. The research identifies the linguistic norms established by the author and explores the semantic and stylistic nuances of borrowed words. This article offers new insights into the development of medieval Turkic languages and cultural interactions.*

***Keywords:** Yusuf Khass Hajib, Qutadghu Bilig, native layer, borrowed layer, Turkic language, Arabic words, Persian words, literary style, lexicology, semantics, language development, cultural interactions.*

KIRISH

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari turkiy adabiyot va madaniyat tarixida alohida o‘rin tutadi. Bu asar nafaqat turkiy xalqlarning ma‘naviy boyligini yoritadi, balki tilshunoslik uchun ham muhim ahamiyatga ega. Asarda o‘z va o‘zlashma qatlamning murakkab uyg‘unligi, mazmuniy boyligi va stilistik rang-barangligi seziladi. Til bu asar orqali madaniy va diniy aloqalarning aksini beradi.

O‘z qatlam turkiy tillarning ichki imkoniyatlari asosida yaratilgan so‘z va iboralarni qamrab olsa, o‘zlashma qatlam arabcha va forsha ta’sirida shakllangan unsurlarni o‘z ichiga oladi. Bu ikki qatlamning uyg‘unligi “Qutadg‘u bilig” asarining til me‘yorlari va uslubiy xususiyatlarini o‘rganish uchun boy manba hisoblanadi.

Kirish qismida ushbu mavzuning dolzarbligi, tadqiqotning asosiy maqsad va vazifalari, shuningdek, uslubiy asoslari yoritiladi. Yusuf Xos Hojibning asari o‘rta asr turkiy tilining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishda noyob imkoniyat yaratadi. Asarda arab va fors tillari bilan til aloqalarining madaniy-milliy ko‘rinishlari tahlil qilinadi. Ushbu maqolada asarning mazmunidagi o‘z va o‘zlashma qatlamlar ahamiyatini atroflicha ochib berish maqsad qilib qo‘yilgan.

Yusuf Xos Hojib va uning til uslubi

Yusuf Xos Hojib o‘z davrining yirik mutafakkiri va ijodkori sifatida “Qutadg‘u bilig” asari orqali turkiy til va adabiy uslubga katta ta’sir ko‘rsatgan. Asar o‘rta asr turkiy xalqlarining siyosiy, ma‘naviy va madaniy hayotini aks ettiruvchi yuksak adabiy asar sifatida tan olingan. Yusuf Xos Hojib o‘z asarida turkiy tilning tabiiy imkoniyatlarini to‘liq ishlatib, uni arab va fors tillaridan kirib kelgan so‘zlar bilan boyitgan.

Yusuf Xos Hojibning til uslubi turli qatlamlarning uyg‘unligidan tashkil topgan. Asarning asosiy qismi turkiy tilda yozilgan bo‘lsa-da, unda arabcha va

forscha soʻzlarning samarali qoʻllanishi kuzatiladi. Bunday yondashuv asar mazmunini yanada boyitib, uni muloqot vositasi sifatida koʻp millatli auditoriya uchun tushunarli qilgan. Shu bilan birga, asarda turkiy tilning oʻziga xosligi saqlanib qolgan boʻlib, u xalq tilidan olingan iboralar va tasviriy vositalar bilan boyitilgan.

Yusuf Xos Hojib oʻz asarida xalq tilidagi sodda va ravon ifodalarni falsafiy va axloqiy gʻoyalarni yetkazish uchun mohirona qoʻllagan. Masalan, “adolat”, “dono”, “xalq farovonligi” kabi mavzular turkiy tildagi iboralar bilan ifodalangan boʻlsa, “hilmi” va “hikmat” kabi tushunchalar arabcha soʻzlar yordamida yoritilgan. Bu uslubiy yondashuv asar mazmunini nafaqat boyitgan, balki uni turli madaniy qatlamlar uchun qimmatli qilgan.

Yusuf Xos Hojibning til uslubida yana bir muhim jihat – badiiy tasvir vositalarining keng qoʻllanishidir. U metaforalar, oʻxshatishlar, iboralar orqali oʻz fikrlarini chuqur maʼnoli va taʼsirchan tarzda ifodalagan. Masalan, asarda “qush” obrazi erkinlik va ilhom timsoli sifatida ishlatilgan boʻlsa, “oʻt” obrazi hayotning mazmuni va davomiyligini anglatadi. Bunday badiiy vositalar asarning estetik qimmatini va uslubiy boyligini oshiradi.

Shu bilan birga, Yusuf Xos Hojib oʻz davrining madaniy va ilmiy taʼsirini inobatga olgan holda asar tiliga arabcha va forscha ilmiy va diniy terminlarni kiritgan. Masalan, “ilm”, “hikmat”, “maʼrifat” kabi soʻzlar asarning maʼno doirasini kengaytirgan. Bu soʻzlar nafaqat ilmiy va falsafiy mazmunni, balki madaniy hamkorlik va oʻzaro taʼsirni ham ifodalagan. Yusuf Xos Hojibning til uslubi shu tariqa turkiy, arab va fors madaniyatlarining uygʻunlashgan koʻrinishini aks ettiradi.

Asarda arabcha va forscha soʻzlarning ishlatilishi, asosan, yuqori darajadagi axloqiy va falsafiy gʻoyalarni ifodalash uchun xizmat qilgan. Arabcha soʻzlar koʻpincha diniy va ilmiy terminlar sifatida qoʻllanilgan boʻlsa, forscha soʻzlar asosan badiiy-estetik mazmunni boyitishga qaratilgan. Bunday yondashuv asarni oʻsha davr madaniyatlararo muloqotining yuksak namunasiga aylantirgan.

Yusuf Xos Hojibning til uslubi nafaqat uning zamondoshlari, balki keyingi davr adabiyotshunoslari uchun ham namuna bo‘lib xizmat qilgan. U turkiy tilning tabiiy imkoniyatlarini to‘liq ishga solib, unga boshqa tillardan kirib kelgan unsurlarni mahorat bilan uyg‘unlashtirgan. Bu uslubiy yondashuv turkiy tilni yangi darajaga olib chiqdi va uning rivojlanishiga katta hissa qo‘shdi.

Yusuf Xos Hojib “Qutadg‘u bilig” orqali turkiy tilning estetik va semantik imkoniyatlarini namoyish etibgina qolmay, uning madaniy va tarixiy ahamiyatini ham belgilab berdi. Shu bois, uning til uslubi turkiy xalqlarning milliy g‘ururi va madaniy merosining ajralmas qismi sifatida qadrlanadi.

O‘z qatlam tahlili

Turkiy tilning o‘z qatlamiga tegishli so‘z va iboralar asarda keng o‘rin olgan. Bu so‘zlar oddiy xalqning turmush tarzini, tabiatga oid tasavvurlarini aks ettiradi. Masalan, “o‘t”, “to‘g‘ri”, “qush” kabi so‘zlar milliy tilning boyligini ko‘rsatadi. Bunday unsurlar milliy ruh va turkiy xalq madaniyatining yuksak darajada saqlanib qolganligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, o‘z qatlamdagi so‘zlar asarda majoziy va ko‘chma ma’noda keng ishlatilgan. Masalan, “qush” so‘zi erkinlik va go‘zallik ramzi sifatida ishlatiladi. Bunday ma’nolar asarning poetik mazmunini boyitib, uni o‘qish jarayonini yanada zavqli qiladi.

O‘zlashma qatlam tahlili

O‘zlashma qatlamdagi arabcha va forscha so‘zlar “Qutadg‘u bilig”ning ilmiy, falsafiy va diniy mazmunini chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Arabcha so‘zlar ko‘pincha axloq, adolat, hikmat va shunga o‘xshash mavzularda qo‘llangan. Forscha so‘zlar, masalan, “gul”, “g‘azal” kabi iboralar esa asarning badiiy-estetik jihatlarini boyitgan.

Arabcha va forscha so‘zlarning kiritilishi nafaqat tilni boyitgan, balki

madaniyatlararo aloqalarning kengligini ham aks ettiradi. Asarda ushbu qatlamlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi muallifning til va uslub borasidagi mahoratini ko‘rsatadi.

O‘z va o‘zlashma qatlamlarning uyg‘unligi

Yusuf Xos Hojibning asarida o‘z va o‘zlashma qatlamlarning uyg‘unlashuvi kuzatiladi. Bu uyg‘unlik nafaqat til va uslubning boyligini, balki asarning mazmuniy kuchini ham oshirgan. Muallif turli qatlamlarni ijodiy birlashtirib, turkiy tilning imkoniyatlarini kengaytirgan. Bu orqali Yusuf Xos Hojib nafaqat adib, balki til me‘yorlarini shakllantiruvchi ijodkor sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Ushbu qatlamlarning uyg‘unligi madaniy va diniy aloqalarning o‘rta asrlardagi ko‘rinishini yoritadi. Bu holat “Qutadg‘u bilig”ning o‘ziga xosligini, uning turkiy madaniyatdagi o‘rnini yanada aniqlashtiradi.

XULOSA

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari o‘z va o‘zlashma qatlamlarning uyg‘unligi orqali turkiy til taraqqiyotining yangi qirralarini ochib beradi. O‘z qatlam turkiy tilning tabiiy boyliklarini aks ettirsa, o‘zlashma qatlam madaniy va diniy aloqalarning ta‘sirini yoritadi. Ushbu uyg‘unlik asarni yanada qimmatli manba sifatida namoyon qiladi.

Mazkur asar turkiy xalqlarning nafaqat til, balki milliy va madaniy qadriyatlarini birlashtirgan holda, tarixiy taraqqiyotini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Yusuf Xos Hojib o‘z davrining talablariga mos ravishda asarda tilning boyligini namoyon qilgan. U o‘z davrida mavjud bo‘lgan madaniy-madaniy ta‘sirlarni o‘zlashtirib, ularga o‘ziga xos turkiy ruhni singdirgan.

Shuningdek, “Qutadg‘u bilig”dagi til boyligi va qatlamlarning uyg‘unligi turkiy til taraqqiyotining bir necha bosqichlarini o‘zida aks ettiradi. Bu uyg‘unlik asarning nafaqat adabiy yuksakligini, balki undagi mazmuniy va semantik boylikni

ham namoyon qiladi. Yusuf Xos Hojib o‘z asari orqali turkiy xalqlarning madaniy mustaqilligini va ular o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlagan.

“Qutadg‘u bilig” o‘z davrining yuksak badiiy yodgorligi bo‘lib, u bugungi kunda ham turkiy til va adabiyot sohasida muhim manba sifatida qadrlanadi. Shu bois, asar faqatgina o‘zining tarixiy qiymati bilan emas, balki uning zamonaviy tilshunoslik va adabiyotshunoslik uchun ham qimmatli ekanligi bilan ajralib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yusuf Xos Hojib. “Qutadg‘u bilig” – Toshkent: Fan nashriyoti, 1990.
2. Vamberi, A. “Turkiy xalqlar tarixi” – London, 1885.
3. Barthold, V.V. “O‘rta Osiyo tarixi” – Moskva: Nauka, 1963.
4. Develi, H. “O‘rta asr turkiy tili” – Istanbul, 2005.
5. G‘aniyev, R. “Turkiy til tarixi” – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2010.
6. Karimov, O. “O‘zbek tilining leksikologiyasi” – Toshkent, 2014.
7. Mirzaev, Z. “Til va madaniyat” – Samarqand: Zarafshon, 2012.
8. Xudoyberdiyev, A. “O‘zlashgan so‘zlar lug‘ati” – Toshkent, 2008.
9. Ergin, M. “Turkiy til asoslari” – Istanbul, 1977.
10. Nasilov, D. “Qadimgi turkiy adabiyot” – Toshkent: Fan, 1995.
11. Rahmonov, M. “Til va uslub masalalari” – Buxoro, 2007.
12. Fazliddin, X. “Tilshunoslik nazariyalari” – Toshkent, 2011.
13. Golden, P. “Turkic Peoples in History” – Wiesbaden, 1992.
14. Muminov, R. “Qutadg‘u bilig”ni o‘rganish usullari – Toshkent, 2020.
15. Mahmud Qoshg‘ariy. “Devonu lug‘otit turk” – Toshkent, 1960.
16. Alibekov, S. “Adabiy tilning o‘zlashmalari” – Qarshi, 2015.
17. Hasanov, K. “Til va din munosabati” – Toshkent, 2003.
18. Yusupov, B. “Turkiy til madaniyati” – Samarqand, 2017.